

"שרה נתניהו" כמסמן תרבותי: האישה כדמונית והאישה כקורבן

תקציר: מאמר זה בוחן את התופעה "שרה נתניהו" כמסמן נשי ישראלי משמעותי, מתוך התרכזות בשני ייצוגיה העיקריים: דימוי "האישה כדמונית", שנוצר סביבה במדיה וקיבל תהודה רבה בחברה הישראלית; ודימוי "האישה כקורבן", שבני הזוג נתניהו מקדמים כתגובת נגד לדמוניזציה התקשורתית. מוצגת קריאה השוואתית בין ייצוגים אלו ובין ארכיטיפים נשיים, מיתיים והיסטוריים, ונידונה ההתייחסות לארכיטיפים אלו בספרות ביקורת פמיניסטית ופמיניסטית-פסיכואנליטית. מסקנת הדיון היא שלמרות ההבדלים באופן השימוש ובהתקבלות של דימויים אלו, בעיקרו של דבר שניהם משתמשים במקביל בארכיטיפים נשיים בעייתיים, שמעלימים את האדם הממשי ומפיקים רווח סימבולי מהיכולת של ארכיטיפים אלו לעורר תגובות רגשיות צפויות מראש.

מילות מפתח: שרה נתניהו, תקשורת המונים, אישה דמונית, אישה קורבן, פמיניזם, פסיכואנליזה

פתיחה

שרה נתניהו, אשת ראש ממשלת ישראל, היא דמות נשית ציבורית משמעותית מבחינת ההתעסקות הכפייתית בה במדיה ובשיחות סלון. להתעסקות זו יש תבנית של התפרצויות תכופות המתאפיינות במציצנות עזת יצרים, ועוברות כגלים סיסמיים בכל ערוצי המדיה, כולל הפצת קריקטורות ענפה ברשתות החברתיות. התעסקויות אלו מתמקדות בדרך כלל בדיווחים על אי-סדירויות ביחסיה עם העובדים בביתה ובמנהגי הצרכנות שלה המוגדרים כ"נהנתניים", כולל סגנון הלבוש, הרגלי האכילה או בקבוקי השתייה המלאים או הממוחזרים. כל זאת בהתענגות כלל-חברתית אשר אין לה מקבילה תרבותית בעוצמה ובהיקף. "זה הפך ספורט לאומי לרדת על שרה", אומרת זהבה גלאון (יעקב, 2015), ובני ציפר מתאר את התופעה "פאניקה או היסטריה המונית [...] כמו שיש בדתות"¹. להתעסקות קולקטיבית זו אכן יש מאפיינים קלסיים של תופעה סוציולוגית הנקראת "פניקה מוסרית", שסטנלי

1 בריאיון בתכנית הרדיו של רז ברקאי בגלי צה"ל, פברואר 2015, בעקבות הכתבה "שרה נתניהו אירחה אותי השבוע בביתה – ואני הסתחררתי", שפרסם ציפר בעיתון הארץ (ציפר, 2015).

כהן, התאורטיקן שטבע את המונח, מתאר כמצב שבו "אפיזודה, אדם או קבוצה של אנשים מוגדרים כאיום על הערכים והאינטרסים החברתיים", והם מיוצגים "באופן סטראוטיפי על ידי תקשורת ההמונים" (Cohen, 2004, 1). גם את חמשת המאפיינים העיקריים של התופעה – עניין, עיונות, קונסנזוס, דיספרופורציה ונדיפות (Goode and Ben Yehuda, 1994, 16) – אפשר ללא קושי רב לשייך להתעסקות הכלל-חברתית ב"שרה נתניהו".

ההתייחסויות ל"שרה נתניהו" בתקשורת נוגעות לתחום הנתפס באופן מסורתי כנשי: בית, מטבח, עובדי משק הבית, לבוש והרגלי צריכה, ולעומת זאת יש מעט מאוד התייחסויות אליה בתחום המקצועי והאידיאולוגי. כלומר, לשיח סביבה יש יחס ברור לקודים של תפיסה תרבותית את משמעות המסמן "אישה". מכאן עולות השאלות: מה אפשר ללמוד מתופעה זו על תפיסת הנשיות בחברה הישראלית? אילו סטראוטיפים מגדריים מופיעים בה? מה הביטוי שלהם בתקשורת הישראלית? לאיזו מסורת של ייצוגי נשים מתחברים ביטויים אלו? מה היסודות הרגשיים שהם עומדים עליהם? והאם אפשר להסביר באמצעותם את התופעה החברתית שנוצרה סביבה? מאמר זה מבקש לבחון שאלות אלו מתוך ניתוח הדימויים הנשיים העיקריים העומדים מאחורי המסמן התרבותי "שרה נתניהו".

בספרו של אילן בן עמי על חייהן הפרטיים והציבוריים של נשות ראשי הממשלה בישראל הוא מתאר את "שרה נתניהו" כאחת "הדומיננטיות והמשפיעות ביותר בהיסטוריה של מדינת ישראל", ומתייחס בקצרה ל"דמוניזציה שנעשתה לדמותה" באמצעי התקשורת. "לא כאן המקום", הוא ממשיך, "לנתח לעומק את הסיבות ליחסם של התקשורת והציבור לשרה נתניהו", אך הוא סוקר את קריאתה של חוקרת המגדר שרון הלוי הרואה את היחס הזה כנובע מתפקודה הציבורי שהוא "הפרה בוטה של קוד ההתנהגות המצופה מהאישה הישראלית-ציונית-אידיאלית, כפי שנקבע באתוס הציוני הקולקטיביסטי" (בן עמי, 2010, 199). נראה שהפרה זו הובילה לקונפליקט גלוי, חסר תקדים בממדיו, בין התקשורת הישראלית המובילה ובין בני הזוג נתניהו. קונפליקט זה בא לידי ביטוי בדיאלקטיקה, או ביריבות, רטורית תקשורתית הנסמכת על ייצוגים סטראוטיפיים וארכיטיפיים נשיים שהיא משעתקת, משקפת, ובמובן מסוים אף ממחזרת, לשימוש במציאות החברתית הישראלית. מאמר זה מציג קריאה ביקורתית של ייצוגים אלו בשאיפה להאיר את המציאות הסמלית שממנה הם שואבים, וגם לחשוף את מהות הכוח שלהם המופעל עלינו מבחינת הסדר התרבותי המגדרי.

בשנים הרבות ש"שרה נתניהו" חשופה לביקורת ציבורית יוחסו לה דימויים ומיתוסים רבים.² מאמר זה יתרכז בשני הדימויים הבולטים ביותר שלה, שהם נשיים סטראוטיפיים

2 גם למיתוסים האחרים סביבה יש יחס ישיר למסמן התרבותי "אישה", כמו למשל "האישה כחולת הניקיון", "האישה כהיסטרית" או "האישה כקנאית וקמנית".

במובהק, שאכנה אותם דימוי "האישה כדמונית", שנוצר סביבה במדיה וקיבל תהודה רבה בחברה הישראלית, ודימוי "האישה כקורבן", שאותו בני הזוג נתניהו (ואולי יועציהם) מקדמים כתגובת נגד לדמוניזציה התקשורתית. ישנו עוד דימוי נשי מובהק שבני הזוג נתניהו מנסים לקדם כתגובת נגד, והוא "האישה כמטפלת". דימוי זה (שאתיחס אליו מעט במאמר), היחיד שנוגע אליה ישירות ולא למעמדה הציבורי כ"אשתו של", נסמך על עבודתה כפסיכולוגית ילדים³ ונדחק לשוליים של שני הדימויים הנשיים הדומיננטיים יותר. טיפולוגיה זו שאובה ממסורות תרבותיות של ייצוג קוטבי את הנשיות כאקטיבית אך שטנית ואף מפלצתית, מצד אחד, או כפסיבית, פגיעה וזקוקה להגנה גברית, מן הצד האחר. בביטוי "האישה כקורבן" כוונתי להצגת האישה כיצור חלש שזקוק להגנה, לאו דווקא בהקשר המפורש של היות האישה קורבן לפשעי אלימות או תקיפה על רקע מיני וכיוצא באלה.

מאמר זה מציג ניתוח השוואתי בין ייצוגים סטראוטיפיים אלו ובין ארכיטיפים נשיים, מיתיים והיסטוריים. הרקע התאורטי הוא ביקורת פמיניסטית-פסיכואנליטית על ייצוגי נשים בתרבות, והוא מבוסס על ניתוח תוכן איכותני של כתבות עיתונות וטלוויזיה שנבחרו כמדגם אופייני מן השנים 1997-2015. בתחילת המאמר אציג את התופעה "שרה נתניהו" בהקשר של שני הדימויים שהוגדרו לעיל כפי שהיא עולה בתקשורת ההמונים, ובחלקו השני אגדיר דימויים אלו ואנתח אותם בכלים פמיניסטיים ופמיניסטים-פסיכואנליטיים. זה המקום להדגיש ולהבהיר שאני משתמשת במירכאות כדי להבדיל את הייצוג התרבותי/תקשורתי, את מה שאפשר אפילו לכנות המיתוג "שרה נתניהו", מהאישה הפרטית שרה נתניהו, שאינני מכירה ולא אותה אני מנתחת.

התופעה "שרה נתניהו"

הדימוי של "שרה נתניהו" כ"אישה דמונית" שואב משני ייצוגים תקשורתיים עיקריים: האחד הוא הייצוג שלה כאישה דומיננטית ומעוררת אימה השולטת בכן זוגה, ודרך זה בענייני המדינה כולם, והשני הוא הייצוג שלה כאישה הנתנת ואוהבת מותרות. "כדי לקבל מינוי", כותבת יעל פז-מלמד, "הן בזירה הפנימית והן בזירה החיצונית", על האדם קודם כול "לשאת חן בעיני שרה נתניהו" (פז-מלמד, 2015). בן כספית מכנה אותה "הבנאדם

3 דימוי זה קיבל דגש לאחרונה בערב של מרכז הליכוד שבו הוקראו מכתבים בשבחה בנוסח: "אנחנו מכירים את ה'שרה האמיתית', ולא את זאת שהתקשורת מנסה להציג", "שרה היא פסיכולוגית מעולה המבצעת עבודתה בצורה המקצועית ביותר, עם הרבה סבלנות ודאגה לילדים, אכפתיות, הקשבה, הבנה והתחשבות בצרכים שלהם. היא אחת מהצוות. היא מלווה ברגישות רבה ילדים ממשפחות הרוסות עם קשיים התנהגותיים. הילדים מחכים לפגישות איתה בקוצר רוח". (אזולאי, 2015). בהקשר זה אפשר לקרוא גם את התגייסותה המתקשרת למען ילדי העובדים הזרים וגלעד שליט.

הכי חזק במדינה. אין אדם חזק ממנה, כולל ראש הממשלה עצמו. על פיה יישק דבר" (רימון-ריבלין, 2012). ובניסוח בוטה יותר הוא טוען: "מדובר באישה [...] שמשעבדת את בעלה, את המערכות הנתונות לשליטתו ואת המדינה כולה, לרצונה, לקפריזות שלה [...] להתערבות הבוטה בנושאים הרגישים ביותר, לקביעה מי ייכנס ומי לא, מי ימונה ומי לא, מי יורחק, מי יקורב ומי יוקרב, עם מי הבעל שלה רשאי להיפגש, ועם מי לא" (כספית, 2015). בכתבה שהתפרסמה לאחר שנבחרה לעמוד בראש רשימת חמישים הנשים החזקות בישראל, מופיע תיאור זה: "אחד מהמקורבים לשעבר המשיל אותה לחור שחור, אישיות בעלת כוח אנרגטי ממוקד כל כך בתוך המערכת, שמסוגלת לשנות ולחולל סדרי מציאות חדשים בחלל הפוליטי בישראל בעוצמה אדירה – גם אם לא תמיד ניתן לראות או לזהות את מקור הכוח המניע" (ורון, 2015).

הייצוג של "שרה נתניהו" כאישה נהנתנית ואוהבת מותרות מלווה בדרך כלל בהערות המתארות את שאט נפשם של הכתבים, והביטוי "חזירות" עולה בכמה הקשרים בנוגע אליה. בכתבה הפורשת את מה שהוא מכנה "מעלליה של 'הגברת' נתניהו" מתייחס בן כספית, בין היתר, לנושא "הנהנתנות, החזירות, ניצול הקופה הציבורית" (כספית, 2015). כתבתה של לילך וייסמן, בתגובה לדוח מבקר המדינה המתייחס ל"התנהלות לא תקינה והוצאות ראוותניות" במעון ראש הממשלה, נפתחת במשפט: "הגועל נפש שעלה מדוח מבקר המדינה על הוצאות מעון ראש הממשלה הביאו לפחות לדבר אחד טוב: סוף-סוף יש סדר יום לבחירות בישראל" (וייסמן, 2015). היא מוסיפה וכותבת: "מדינה שלמה נכנסה השבוע לסחרור, לטלטלה מטורפת, בגלל חזירות של אישה אחת ובעלה שמבקר המדינה קבע שהם התבלבלו קצת והשתמשו בכסף שלנו כדי לממן לעצמם את החיים הטובים" (שם). לדימוי הנהנתנות התווסף לאחרונה פן של שתיינות שעלה לדין הציבורי סביב תביעתו של אב הבית לשעבר במעון ראש הממשלה מני נפתלי ועדותו ש"שרה שותה שלוש בקבוקי שמפניה ביום" (מגנזי, 2015).

רטוריקת הנגד של הזוג נתניהו לדימוי השלילי של "שרה נתניהו" מנסה למצב אותה מחדש באופן חיובי יותר כאישה שהיא קורבן של רדיפה המונעת משיקולים פוליטיים או כלכליים. קו ההגנה של בנימין נתניהו למתקפות על רעייתו הוא בעל נוסח דומה, ואפשר לסכם אותו בהצהרה הבאה מלשכתו שהמילה "קורבן" נאמרת בה מפורשות: "רעיית ראש הממשלה שרה נתניהו היא קורבן להתקפה של גורמים המונעים מאינטרסים אישיים ופוליטיים שמגייסים בציניות עובדים לשעבר המקווים לזכות בפרסום ובכסף על חשבונה של משפחת נתניהו" (וולף, 2010). באופן כללי, יש ממד של אבירות מגוננת בהתנהגות של בנימין נתניהו, והיטב קבועות בזיכרון הקולקטיבי אמירות ותמונות אייקוניות, מחוות גופניות ומילוליות מגוננות, כגון: "עזבו את אשתי וילדיי", והמשפט המפורסם "שרה'לה

בואי". בחודשים האחרונים הפך דף הפייסבוק הרשמי שלו לפלטפורמה להגנה על רעייתו. דוגמה לכך היא הסטטוס מ-25 במרץ 2015, שבו אפשר להבחין בניסיון לקדם את הדימוי של "שרה נתניהו" כ"אישה קורבן" עם הדימוי שלה כ"אישה מטפלת": "בזמן שהעלילו עליה עלילות שווא, והכול במטרה צינית לזכות בפרסום זול ולהוציא מהמדינה כספים שלא כדין – הלכה שרה לעבודתה כפסיכולוגית ילדים".

בנפרד, גם שרה נתניהו ממשיכה את קו ההגנה הזה. בתביעת הדיבה נגד עיתון כל העיר היא משתמשת בביטויים "קורבניים", כגון "שופכים את דמי ורומסים אותי" (חדשות נענע, 2001). שפה דומה עולה מכתב התביעה שלה נגד עובדת משק הבית לשעבר ליליאן פרץ: "התובעת [נתניהו] צפתה בלב דואב כיצד דמה נשפך בראש חוצות [...] כאשר הנתבעת הפכה אותה לשק חבטות [...] באכזריות וללא רחם [...]". (ניב, 2015). בריאיון טלוויזיוני נדיר שהעניקה לסיון רהב-מאיר,⁴ לצד הדגשת הטעון העיקרי שיש סביבה "חגיגה של צביעות והתחסדות על מנת לפגוע בראש הממשלה" והתייחסויות ענייניות שלה אחת לאחת לכל הטענות נגדה (כולל טענות הנהנתנות והשתלטנות), צפים בריאיון ביטויים "קורבניים" שבהם היא מדברת על עצמה בגוף שלישי: "שרה נתניהו היא פשוט כר למכות, להכאות, לחצים, בואו נתעלל בכוכה הזאת עוד פעם", או "למה הרשע הזה?" עם דמעות בעיניים. בריאיון זה יש גם הדגשה שלה כאישה מטפלת: "איך אפשר להגיד על מישהו שהוא פסיכולוג [...] כאלה דברים רעים? זה סותר את ההגדרה של פסיכולוג", והיא מסיימת בתיאור יכולת ההכלה שלה ובציון כל הדברים שהיא עושה למען הציבור, שגם הם מתייחסים לתחומים נשיים, כמו פעילותה למען סרטן השד וילדי הזרים. בזמן כתיבת מאמר זה העידה "שרה נתניהו" בבית המשפט במסגרת התביעה שמנהל נגדה מני נפתלי והשתמשה שוב בביטוי הקורבני "דמי נשפך בראש חוצות" (מענית, 2015).

מבט פמיניסטי ופסיכואנליטי על התופעה "שרה נתניהו"

הייצוג של "שרה נתניהו" במרחב הציבורי הוא בינארי: הדימוי בתקשורת המובילה הוא של "אישה דמונית" כול יכולה ונהנתנית עד כדי וולגריות; ומנגד הזוג נתניהו מנסה לקדם דימוי של "אישה קורבן", רדופה, פגיעה וזקוקה להגנה גברית. קוטביות בייצוגים נשיים היא עתיקה כמו התרבות עצמה, וכמו שמציינת ניצה אברבנאל בספרה חוה ולילית, "כמעט שאין יצירה ספרותית העוסקת בגברים ובנשים שאין בה ביטוי לתופעת הדמות המפוצלת" (אברבנאל, 1994, 9). בספרה של יהודית דישון אישה טובה אישה רעה, המנתח ייצוגים קוטביים של נשים במקורות יהודיים בימי הביניים, היא קושרת אותם לקוטביות

4 חדשות המהדורה המרכזית, ערוץ 2, 31.1.2011.

נשית, תנ"כית ומקראית ומסכמת: "דיכוטומיה זו ניכרת היטב בכל מערך היחסים בין גבר לבין אישה" (דישון, 2009, 11). במחקרו על מיתוס האישה הדמונית ביצירת פוגל ועגנון מתייחס יובל צרפתי לדמותה המפוצלת של האישה מימי קדם ומגדיר אותה "אחד המוקדים המרכזיים לאופייה של התרבות הפטריאכלית". "ההתמודדות עם דואליות זו", הוא מוסיף, "נתנה אותותיה בהגות וביצירה האנושית לדורותיה, החל בתפיסות הראשונות הקשורות בבריאת האדם וכלה ביצירות התרבות בנות זמננו" (צרפתי, 2006, 21).

נדיר שדימויים קוטביים אלו מתחברים באישה אחת. פנדורה והלנה היפה הן דוגמאות של נשים מיתיות מהעת העתיקה שמצד אחד הן טובות ומיטיבות ומצד אחר הן גם מקור כל הרע. הספר מי מפחד מלילית (אזרחי וגפני, 2005) מנסה לעשות חיבור של תיקון בין שני הדימויים היהודיים המפצלים של האישה – לילית בזויה ואפלה מצד אחד מול רחל/לאה חסודה ומיטיבה מן הצד האחר⁵ – לדמות מלאה המכילה את שני הפנים הללו. אך האם הייתה דמות נשית ציבורית מרכזית שבה חברו להם שני ייצוגים סטריאוטיפיים קוטביים באישה אחת? נראה שמקרה "שרה נתניהו" הוא ייחודי גם באספקט הזה, והוא שואב את כוח המשיכה הראשוני מקוטביות ארכאית נפוצה נוספת בייצוג נשי: דימוי "המכשפה הרעה" מול דימוי "העלמה במצוקה", המוכרים לנו היטב מאגדות הילדות.

האישה כדמונית

הסופרת נעמי רגן, שראינה את "שרה נתניהו" למעריב סופשבוע, יצאה בקריאה: "שרה היא לא המכשפה מארץ עוץ" (חדשות 2, 2015). השימוש של רגן בדמות המיתית של המכשפה מארץ עוץ קשור לכך שלדימויה של "שרה נתניהו" בעיני הציבור יש בסיס ארכאי, שהרי מכשפה זו היא עוד גרסה של אותה מכשפה, באבה יאגה מרושעת, המכשפה מהנזל וגרטל, משלגייה ומרפונזל. דמויות אלו מייצגות נשיות בשלה, חזקה ועצמאית, אך גם מרושעת, משעבדת ובעלת כוחות-על המסוגלים לשנות מציאות. באופן ספציפי יותר, הדימוי המיתי וההיסטורי העולה מהתיאורים של "שרה נתניהו" מתחבר לדימוי נשי המגולם בייצוגן של ליידי מקבת של שייקספיר ומלכת הלבבות של קרול הבדינוניות, או ליוויה דרוסילה (אשתו של הקיסר אוגוסטוס ואמו של הקיסר טיבריוס) ולוקרציה בורג'יה ההיסטוריות. כולן רעות או אימהות של גברים בעלי השפעה פוליטית, המיוצגות כמרושעות ומניפולטיביות, בעלות השפעה רבה על סביבתן ושולטות בבני משפחתן שליטה מוחלטת ומטילת אימה.

ואולם הדימוי המעניין בתיאורים לעיל של "שרה נתניהו", וגם הבעייתי ביותר, הוא כמובן ההתייחסות אליה כ"חור שחור". באסטרופיזיקה חור שחור הוא גוף שמימי שהוא סוג

5 עוד ספר שנוגע באופן מעניין בייצוגים יהודיים של נשים הוא הצלע השלישית: היחס אל האישה במשנה, בהגות ימי הביניים ובשירת נשים בת-זמננו (ערן, כרמון ושביט, 2001).

של בולען קוסמי המשמיד ומפרק הכול. לעומת הקשר בין מיתוסים ואגדות ילדות לחשיבה שוביניסטית, שהוא בולט למדי ועל פני השטח, החשיבה הפמיניסטית-פסיכואנליטית מעלה טיעונים מורכבים וחתרניים יותר שעומדים מאחורי הפחדים הקמאיים מאישה הנתפסת כדומיננטית וחזקה. ברברה קריד, שחקרה את דימויי "האישה המפלצתית" (the monstrous feminine) במדיה, מקשרת דימויים אלו לנשים ארכאיות במיתולוגיה, כמו הגורגונה מדוזה, שהיא מושא לקריאות פסיכואנליטיות,⁶ והאלה היהודית קאלי, המסמלות כוח אפל והרסני. היא קוראת את הגרסאות המודרניות שלהן, כמו האם החיזורית בסרט "שובו של הנוסע השמיני", כהמשך של מיתוסים ארכיטיפיים אלו הקשורים לתפיסת האישה כאם כול יכולה. קריד טוענת שהם משקפים את הפחד מהאישה כאם מסרסת, חזקה ודומיננטית שמאיימת על התפיסה הפטריארכלית הפסיבית של האישה כקורבן (Creed, 2001, 83).

על פי פרויד, אחד ממנגנוני ההגנה לנוכח אימת הסירוס הוא פטישיזם.⁷ החוקרת הפמיניסטית-פסיכואנליטית לורה מולוויי (Mulvey) עושה שימוש נרחב במושג פרוידיאני זה בביקורת התרבות שלה. היא מנתחת את האספקטים הטעונים ארוטית של הצפייה בקולנוע בהקשר של התשוקה הגברית המלווה בחרדת הסירוס, וכיצד הם מעצבים את ההבניה של המבט הקולנועי. היא טוענת שזהו "מבט גברי" שמצד אחד הופך את האישה לאובייקט פסיבי ופטישיסטי של התבוננות ומצד אחר מזדהה עם הגיבור האקטיבי שמניע את העלילה. שני אופני הייצוג הללו מחזקים את האוטוריטה הגברית על ידי הבאת איום הסירוס לידי שליטה דרך המבט הקולנועי. מנגנון זה, על פי מולוויי, לא שייך רק למדיום הקולנועי, אלא נוכח בעוצמה גם בתקשורת ההמונים, לפחות ברמה לא מודעת. מטרתה היא לשבור את הקודים שבבסיס ההנאה במה שהיא מכנה "התת-מודע הפטריארכלי" של ההתענגות הפטישיסטית ההמונית, גם של גברים וגם של נשים, על ידי שיקוף של המכניזם המניע אותו (Mulvey, 1975).

ההתמקדות בשמלת התחרה השקופה שלבשה "שרה נתניהו" בטקס ההשבעה של בנימין נתניהו לכנסת בפברואר 2013 ובחולצה המנומרת בריאיון האמור שנתנה לערוץ 2 היא מפגן של פטישיזם המוני, באיכות ובכמות. מדובר בהתקה מוחלטת של הקונטקסט, ובמקרה של הריאיון – של תוכן השיח, והתרכזות כמעט בלעדית בפריטי הלבוש. התעסקות

6 מזור מציג סקירה של כמה פרשנויות פסיכואנליטיות לדמותה של מדוזה כייצוג מיתי של אימהות: כ"סמל מיתי לסירוס [...] התממשות מושג חרדת הסירוס", כדימוי של "איבר המין האימהי", וכמסמלת "את האספקט האסור שבמיניות אימהית, האובייקט שסקרנות הילד גורמת לו לפחד ממנו ולהימשך אליו בעת ובעונה אחת" (מזור, 2014, 122-123).

7 לא אכנס כאן לכל המשמעויות הרבות של המונח פטישיזם, שהנפוצה בהן היא ריגוש מיני מאובייקט מסוים (הפטיש). אצל פרויד הפטיש מקורו ב"אימה שמעורר בילד הסירוס הנשי. אל מול חוסר הפין של האם, הפטישיסט מתכחש לחסר זה ומוצא אובייקט (הפטיש) שישמש תחליף סמלי לפין החסר של האם" (אוונס, 2005, 201).

של הציבור והתקשורת בפריטי הלבוש של רעיות מנהיגים אינה דבר חדש או ייחודי, אולם כתבתו של שחר אטואן בעיתון הארץ משתמשת בשמלת התחרה כאובייקט פטישיסטי השלכתי, והדימוי שלה כאישה דומיננטית כול יכולה מוקרן על השמלה עצמה:

[...] גבירתי הלא-צעירה, שמלות תחרה קצרצרות שחושפות בנדיבות את גופך אינן לגילך, לגורתך או למעמדך, אז אנא ממך – הימנעי מהן בעתיד [...] מנין נבע הדחף של נתניהו להחציץ את מיניותה דווקא באותו הערב? שהרי לדגם המסוים הזה שלבשה יש הקשר אופנתי, וכשהוא נלבש על ידי נשים בשלות, הוא שולח מסר נחרץ כזה. היו שזיהו בשמלה את מדי השרד של מטרונית וראו בשמלה בחירה טבעית של מי שהדימוי שלה הוא של אשה המצווה ביד רמה על בעלה איך לנהל את ענייני המדינה [...] כי מה שהשמלה הזאת חשפה בעצם, יותר מכל טפח כזה או אחר, הוא הוויה של אטימות ושל נתק מהנעשה מסביב (אטואן, 2013).

עמדת המוצא הביקורתית של ציטוט זה שואבת את הלגיטימיות שלה מקונבנציה תרבותית של מודל יופי נשי. בהקדמה העברית לספרה הקנוני של נעמי וולף מיתוס היופי: על השימוש בייצוגים של יופי נגד נשים, מתארות חנה נוה ודנה אולמרט את מיתוס היופי כ"מכשיר שליטה רב עוצמה שמפעילה התרבות המערבית", המורכב "מאוסף של קריטריונים ליופי נשי הנתפשים בעיני החברה כביטויים אובייקטיביים, טבעיים ונקיים מאידיאולוגיה". בניתוחן את האופן שבו הוא מופעל בחברה הישראלית הן מתייחסות בין היתר לנוכחותן בכתבות על מובילות תרבות "שתרומתן לתרבות מסתכמת בהתאמת גזרתן של כוכבות לדיוקן של ילדות אנורקטיות" (וולף, 1992, 9-10).

גם הדימוי של "שרה נתניהו" כנהנתנית וחובבת מותרות יושב על ארכיטיפים נשיים ידועים כמו המכשפה הרעבתנית בהנזל וגרטל, מארי אנטואנט, שהיא אייקון היסטורי של חומרנות, או אשת הרודן הפיליפיני אימלדה מרקוס, הנתפסת כצרכנית כפייתית. דמויות אלו מתקשרות לסטראוטיפ מודרני פופולרי מאוד של האישה חובבת הקניות ש"בעלה המסכן" נאלץ לשלם עליהן. ואולם לייצוג של "שרה נתניהו" בהקשר הזה נוסף ממד של הגזמה וחייתיות, והוא משולל אותה נימת סלחנות שבדרך כלל מתלוות לסטראוטיפ המקורי. קריד דנה באישה מפלצתית כעוד אופן של פְּזוֹת קריסטבית אשר מרתקת ומעוררת אימה בו בזמן. המושג "בזות" של ז'וליה קריסטבה מתייחס לאותו חלק מעצמנו שאנו דוחים כאילו הוא לא חלק מהאני כדי להגן על גבולות האני. קריד מגדירה את הבזות בהקשר של האישה הארכאית-מפלצתית כאחרות מאימת, המשנה את צורתה בהתאם לפוביות אקטואליות. היא גם קוראת אותה כחלק בעצמנו שהוא על הגבול בין האנושי לחייתי (Creed, 2001, 11). בספרה הקנוני של קריסטבה על הבזות, כוחות האימה, היא מנתחת באופן ביקורתי את דמות האישה כבזות ביצירתו של סלין:

אז צצה אישה נטולת רסן, תאבת מין וכוח, נלעגת, ועם זאת קורבן גרוטסקי ועלוב באלימותו הגולמית, הנעה בין הילולת היין לרצח [...] האישה, כוח אפל, מתועב ומנוול, כאשר היא מתעקשת לסחור ולהשתמש במינה, יכולה להיות יעילה ואימתנית פי כמה כאשר היא מחוברתת כרעייה, כאם או כאשת עסקים [...]. כל גלריית הרעיות [...] נשים נצלניות, השולטות במחזור הנכסים, הילדים והאהבות, תורמות להעמדת הנשיות באור כזה (קריסטבה, 2005, 130-131).

האישה כקורבן

הרבה מהייצוגים התקשורתיים של "שרה נתניהו" שנידונו לעיל מהדהדים בתיאור הארכיטיפי-דמוני של קריסטבה, ואם מעמידים אותם מול הייצוג הקוטבי שלה כ"אישה קורבן", לכאורה נדמה שהאחרון חיובי יותר, שכן הוא מתחבר לייצוגים תרבותיים, ואפילו פמיניסטיים, רבים של האישה כקורבן של גברים אחרים או של תרבות שהיא פרוגטיבית גברית. עינת לחובר מבחינה שאחד המאפיינים הבולטים של ייצוג הנשים בחדשות הוא "הצגת האישה כקורבן". התמקדות זו, היא ממשיכה, "מקדמת את הסטריאוטיפ של האישה כחלשה, כחסרת ישע וכזו הזקוקה למשליטי סדר גבריים שישמרו עליה" (לחובר, 2008, 34).

למיצוב של נשיות כפגיעות יש כוח משיכה אחר, אידילי ורומנטי, בהקשר של שני המינים, שמתחבר לארכיטיפ מיתי אחר של הזדהות - העלמה במצוקה. הגבר כאביר על הסוס הלבן, אם דרך אגדות הילדות ואם בקולנוע ההוליוודי, הוא דימוי אידילי חזק בתודעה התרבותית, אשר מאה שנים של מהפכה פמיניסטית לא שינו הרבה. אבל כדי להתקיים הוא זקוק לעלמה במצוקה, עלמה שהיא קורבן של נשים ארכאיות אחרות, כמו אם חורגת או המכשפה הרעה, שמנגד לה מוצב האב כגבר חלש וחסר אופי הנשלט על ידי רעייתו. אמנם יש מחקרים שמנסים לקרוא אגדות ילדות קריאה מעט יותר מורכבת ואף פמיניסטית (Thum, 1993; Williams, 2010), אך הם מציגים פרשנות מתאמצת לטקסטים, שמבנה הכוחות המגדרי בהם הוא חד-ממדי וקוטבי: אישה חזקה עם גבר חלש, אישה חלשה עם גבר חזק. המיצוב של "שרה נתניהו" כקורבן ובנימין נתניהו כ"אביר המגן" מול התקשורת הישראלית, שהיא בבחינת "התפוח המורעל", יוצר נרטיב עם עוצמה מיתית וארוטית לשני הצדדים. אך עמדה זו, כאמור, היא לא פחות בעייתית כעמדה נשית, וגם אם יש לה ללא ספק כוח משיכה ארוטי, היא עוד ביטוי של מנגנון הגנה פטריארכלי בהתמודדות עם העוצמה והמורכבות הנשית.

האישה הארכאית שעליה מדברת קריד היא אולי מעוררת אימה אך היא לא קורבן, וזהו הפן הבכל-זאת-פמיניסטי שהיא מדברת עליו בהקשר של דימוי דמוני זה. דימוי

האישה כקורבן הוא בהכרח נטרול הכוח והעוצמה שלה. תאורטיקניות פמיניסטיות רבות אכן יוצאות נגד ייצוגי הנשים כקורבנות, ונעמי וולף מסכמת עמדה זו במתקפה שלה על הפסיכולוגיה של הקורבן שהיא "מזיקה לנשים [...]" אישה המזדהה בראש ובראשונה כקורבן תצליח פחות מזו הרואה עצמה בראש ובראשונה כאפקטיווית וכבעלת עצמה. אם מבנה ה'עצמי' של אישה הוא מבנה של קרבן, כשירותה לוקה בחסר, היא אינה מאושרת דיה וסיכוייה להפוך לקרבן גדולים" (ברוורמן, 2009, 21).

כמו אצל קריסטבה, מולווי וקרד, ספרה של ג'סיקה בנג'מין בכבלי האהבה הוא עוד מפגש מעניין בין פמיניזם לפסיכואנליזה, שבו היא מנתחת יחסי שליטה ושעבוד (domination and submission) בין המינים באופן שמשלים את ניתוחה של מולווי את דימוי האישה כאובייקט בתרבות הוויזואלית. גם בנג'מין מדברת על הניתוק מהסימביוזה הילדית מהאם ועל ההתכחשות לה כמעצבים את יחסי הכוח המגדריים מגיל צעיר סביב הציר שולט-נשלט, סובייקט-אובייקט (בנג'מין, 2005). בניסוחה של ניצה רום:

בנג'מין שותפה להתבוננות הפמיניסטית העכשווית שבמסגרתה בעיית השליטה איננה רק בעיה של גברים ההופכים את האישה לקורבן השליטה שלהם וגם אינה בעיה של העברת האחריות מן הגבר לאישה כדי לבחון את חלקה ביחסי השליטה הללו [...] התוספת שלה לעניין הפמיניסטי הבסיסי היא שאין מקום לא לאידיאליזציה של השולט ולא לאידיאליזציה של הנשלט (רום, 2005).

במיצוב רעייתו בעמדת הקורבן אמור נתניהו לצאת נשכר תדמיתית בשתי חזיתות: האחת, יש המרה של הדימוי שלו עצמו כקורבן של אישה ארכאית, או מה ששלומית טבת וכרמית גיא מכנות "הבעל-הסמרטוט-המובל-באף-בידי-אשתו-המכשפה" (טבת וגיא, 1997); השנייה, על ידי הפיכתה של רעייתו לקורבן בעצמה ואותו לאביר המגונן עליה – הוא יוצר לו דימוי הנשען על ארכיטיפ גברי מצ'ואיסטי אידילי. דימוי "האישה כקורבן" והגבר כ"אביר מגונן" הם שניהם דימויים אידיליים לעומת דימוי "האישה כמכשפה ארכאית". ואולם, כאמור, יחסי כוחות אלו מגבילים ומגדירים את האישה באותה מידה במרחבים הנוחים לתפיסות גבריות פטריארכליות.⁸

לסיום אציין כי גברים וגם נשים משתפים פעולה עם התופעה החברתית "שרה נתניהו". אין הבחנה מגדרית ברורה במקרה זה, ואין להבין שהדמוניזציה היא מעשה ידי גברים וההתקרבנות היא הקול של "שרה נתניהו", אלא שניהם משתמשים בשיח גברי, כל אחד

8 בנג'מין מציעה מנגד מודל של אינטרסובייקטיביות מגדרית שוויונית שלא כוללת את הבינאריות שולט-נשלט, אובייקט-סובייקט, או בתרגום לשפה המיתית, אביר-עלמה במצוקה, שבכל צורותיה מציבה את הגבר כצד הדומיננטי במשוואה.

לצרכיו. כמו מולוויי, קתרין מקינון טוענת שנשים לא משוחררות מעליונות גברית לא מודעת, והן "מאמצות לעצמן כאילו היו שלהן, את הסטנדרטים שקובעים את מקומן הראוי במשטר הזה [...] והן עושות זאת כאישור הזהות והזכות להנאה". "זאת", היא מסכמת, "ולא פסיביות, היא המשמעות של היות קורבן" (מקינון, 2006, 388).

סיכום

כמו שנידון לעיל, במרחב הציבורי מתנהלת יריבות רטורית בין התקשורת הישראלית המובילה ובין הזוג נתניהו סביב ייצוגה של "שרה נתניהו". בדפוס אוטומטי וחסר רפלקציה התקשורת הישראלית משתמשת ב"שרה נתניהו" כאובייקט נוח לדמוניזציה והגחכה השואב ממסורות חשוכות, מיתיות והיסטוריות של חרדה מנשיות, המגולמות בדימוי של "האישה כדמונית". מנגד, בני הזוג נתניהו משתמשים בדימוי "האישה כקורבן", שהוא עוד ארכיטיפ בעייתי של נשיות חלשה ופגיעה, הנוצר בעקבות מה שנתפס כרדיפה תקשורתית. אף שאפשר לטעון במובן מסוים שההתעסקות ב"שרה נתניהו" יוצרת בעצמה סטראוטיפ חדש, שני הצדדים משתמשים בארכיטיפים ששניהם לא רק בעייתיים מבחינת התפיסה התרבותית של "נשיות", אלא שהם גם עושים זאת בהגזמה רטורית המקנה ממד של חוסר אמינות לשני הייצוגים. נראה כי שני הקולות הקוטביים הללו מקיימים ביניהם דיאלוג של יריבות רטורית, אבל בעצם יחסי הגומלין המשמעותיים יותר מתקיימים בין הדימויים הקוטביים של "שרה נתניהו" שמצטיירים בעיתונות ובין מציאות רחבה יותר, תרבותית וסימבולית, ומהווים מעין דרמטיזציה חדשה של כוחות ארכאיים.

ואולם מה שמעניין בהקשר הכלל-חברתי-ישראלי הוא שהניסיון למתג את "שרה נתניהו" כ"אישה קורבן" נכשל. ראייה לכך היא שחוץ ממקרים ספורים,⁹ ארגונים פמיניסטיים ודמויות פמיניסטיות מובילות לא יוצאים בהגנה גורפת עליה. הניסיון למתג אותה כ"אישה מטפלת", שהוא ככל הנראה הקרוב ביותר לאיזושהי מציאות ממשית, לא תפס כלל. לחברה קל יותר לחשוב על בן זוגה כקורבן שלה מאשר עליה כקורבן. המיתוס בדבר "הסכם סודי" הכובל אותו אליה, שעד עצם היום הזה הוא בבחינת ספקולציה (בן עמי, 2010, 202-203), מהווה מעין רציונליזציה המונית למה שנתפס כ"כוח" שלה עליו. הדימוי הציבורי הדומיננטי ביותר שלה היה ונשאר של "האישה הדמונית", והתקשורת, ואפשר לומר גם הרחוב הישראלי, קופצים כמוצאי שלל רב על כל דיווח שלילי חדש על "שרה נתניהו", בהתענגות רבה, שרטוריקת הנגד של הזוג נתניהו לא מצליחה באמת לאזן או לבקר.

9 נוסף על זהבה גלאון, גם יאיר לפיד יצא בקריאה להפסיק את ההתקפות על שרה נתניהו (קם, 2015). קדמה לו לימור לבנת, שבסטטוס בפייסבוק ב-6 בפברואר 2013 כתבה, בין היתר, בתגובה למתקפה על שמלתה השקופה של שרה נתניהו: "ישוב, במחזוריות קבועה, עליהם על שרה נתניהו. והתירוץ הפעם - השמלה. שמלה! כמה שוביניסטי, רדוד ונמוך".

תופעת "שרה נתניהו" יצרה בחברה הישראלית מעין מסמן, או סימולקרה במובן הבודריארי, שהתנתק מהמקור שלו, והוא סוחר בארכיטיפים נשיים לטובת התענגות חברתית המונית, במעין חזיון תעתועים סטראוטיפי, גם של נשים וגם של גברים. המסקנות של זה בנוגע לתפיסת הנשיות בחברה הישראלית הן חד-משמעיות ואי-אפשר לעדן אותן. בלשונה של מולוויי, יש בסיס לטעון שמעבר ליריבות הפוליטית ולניגודי האינטרסים הגלויים והסמויים, תת-מודע פטריארכלי התפרץ בחברה הישראלית סביב דמותה של "שרה נתניהו", והוא מתחבר לארכיטיפים מיתיים והיסטוריים שהם שוביניסטיים ומפלי נשים באופן שאינו משתמע לשתי פנים. אפשר לסכם ולומר שתופעת "שרה נתניהו" חצתה את גבולות היריבות הפוליטית הלגיטימית וגלשה לתחום רגשי, עז יצרים, והדימוי הנשי הדמוני שלה יושב על פחדים קמאיים שהם עמוקים וחזקים יותר מכל שיח אחר, והם קשורים ככל הנראה לפחד מהאם ככוח כול יכול וכולעני.

מקורות

- אברבנאל, נ', 1994. חוה וילית, רמת גן: אוניברסיטת בר אילן.
- אוונס, ד', 2005. מילון מבואי לפסיכואנליזה לאקאניאנית, תרגמה ד' אילון, תל אביב: רסלינג.
- אזרחי, א' ומ' גפני, 2005. מי מפחד מליילית, בן שמן: מודן.
- בנג'מין, ג', 2005. ככבלי האהבה, תל אביב: דביר.
- בן עמי, א', 2010. האישה שאיתו: חייהן הפרטיים והציבוריים של נשות ראשי הממשלה בישראל, תל אביב: מטר.
- ברוורמן, מ', 2009. "פמיניזם עם שתי רגליים אחוריות", תכלת 34: 21-30.
- דישון, י', 2009. אישה טובה אישה רעה, ירושלים: כרמל.
- וולף, נ', 1992. מיתוס היופי: על השימוש בייצוגים של יופי נגד נשים, תרגמו ד' פימנטל וח' נוה, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- לחובר, ע', 2008. "נשים במלחמת ששת הימים: נקודת מבט תקשורתית", ישראל 13: 31-60.
- מזור, מ', 2014. אלים, גיבורים ומיתוסים ביוון העתיקה, בן שמן: מודן.
- מקינן, ק', 2006. "מיניות, פורנוגרפיה ושיטה: הגאה תחת הפטריארכיה", בתוך: ד' באום, ד' אמיר, ר' ברייר-גארב, י' ברלוביץ, ד' גריינמן, ש' הלוי, ד' חרובי, וס' פוגל-ביז'אווי (עורכות), ללמוד פמיניזם: מקראה - מאמרים ומסמכי יסוד במחשבה פמיניסטית, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- ערן, ע', ע' כרמון וט' שביט, 2001. הצלע השלישית: היחס אל האישה במשנה, בהגות ימי הביניים ובשירת נשים בת-זמננו, תל אביב: מכון מופ"ת.
- צרפתי, י', 2006. פוגל ועגנון: מיתוס האישה הדמונית, חיבור לשם קבלת התואר מוסמן, אוניברסיטת חיפה.
- קריסטבה, ז', 2005. כוחות האמה: מסה על הבזות, תרגם נ' ברוך, תל אביב: רסלינג.
- רום, נ', 2005. "כבלי האהבה" ומעבר להם: על מישנתה של ג'סיקה בנג'מין", פסיכולוגיה עברית (מקוון).

- Cohen, S., 2004. *Folk Devils and Moral Panics* (3rd ed.), London: Routledge.
- Creed, B., 2001. *The Monstrous-Feminine: Film, Feminism, Psychoanalysis*, London: Routledge.
- Goode, E. and N. Ben Yehuda, 1994. *Moral Panics: The Social Construction of Deviance*, Oxford: Blackwell.
- Mulvey, L., 1975. "Visual Pleasure and Narrative Cinema", in: *Visual and Other Pleasures*, Basingstoke: Macmillan, 6-18.
- Thum, M., 1993. "Feminist or Anti-Feminist? Gender-Coded Role Models in the Tales Contributed by Dorothea Viehmann to the Grimm Brothers", *The German Review* 68 (1): 11-21.
- Williams, C., 2010. "Who's Wicked Now? The Stepmother as Fairy-Tale Heroine", *Marvels and Tales* 24 (2): 255-271.

קטעי עיתונות

- 8.3.2015, ynet, "עם מצגת תמונות ודברי שבת: הליכוד מצדיע לשרה נתניהו",
- אטואן, ש', "השמלה של שרה נתניהו: שקיפות שמקרינה אטימות", *הארץ*, 7.2.2013.
- וולף, פ', "לשכת רה"מ: המתקפה על שרה - פוליטית", *וואלה*, 17.1.2010.
- וייסמן, ל', "שרה צרורה", *גלובס*, 19.2.2015.
- ורון, ת', "דירוג פורבס: שרה נתניהו בראש רשימת 50 הנשים החזקות בישראל", *Forbes*, 24.3.2015.
- חדשות נענע, "שרה נתניהו: 'שופכים את דמי ורומסים אותי'", *נענע10*, 9.12.2001.
- חדשות 2, "המראיינת של שרה נתניהו: 'שרה היא לא המכשפה מארץ עוץ'", 27.2.2015.
- טבת ש' וכ' גיא, "קשר משפחתי", *העין השביעית*, 1.12.1997.
- יעקב, נ', "גלאון: 'לא אוהבת את האינתיפאדה נגד שרה נתניהו'", *ישראל היום*, 22.1.2015.
- כספית, ב', "שתיקת הכבשים", *מעריב*, 26.1.2015.
- , "למה לא ביבי", *מעריב*, 1.2.2015.
- מגנזי, א', "מני נפתלי: שרה שותה 3 בקבוקי שמפניה ביום", *ynet*, 25.3.2015.
- מענית, ח', "אשת ראש הממשלה: 'קשה לחיות ככה, קשה להיות שרה נתניהו'", *גלובס*, 10.05.2015.
- ניב, ט', "שרה נתניהו: עלמה במצוקה", *הארץ*, 7.3.2015.
- פז-מלמד, י', "על ספינת השוטים שולטת שרה נתניהו", *nrg*, 15.8.2015.
- ציפר, ב', "שרה נתניהו אירחה אותי השבוע בביתה - ואני הסתחררתי", *הארץ*, 6.2.2015.
- קם, ז', "לפיד: 'לא אוהב שתוקפים את שרה נתניהו'", *nrg*, 27.1.2015.
- רימון-ריבלין, ר', "בן כספית: 'שרה נתניהו היא האדם החזק ביותר במדינה'", *nrg*, 5.12.2012.

